

# ЗАКОННІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ

## У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН



### Н. П. Свиридюк

кандидат юридичних наук, доцент, докторант  
Національної академії внутрішніх справ

*У статті розкриваються питання ролі режиму законності у правовому регулюванні економічних відносин. Наголошується на посиленні ролі держави у вирішенні економічних проблем сучасного українського суспільства. Охарактеризовано поняття режиму законності та його основних принципів, реалізація яких дозволить підвищити ефективність дії механізму правового регулювання. Визначено роль превентивних заходів у протидії економічним правопорушенням.*

**Ключові слова:** законність, принципи законності, економічні правопорушення, економічні правовідносини, економічна політика держави.

*В статье раскрываются вопросы роли режима законности в правовом регулировании экономических отношений. Отмечается усиление роли государства в решении экономических проблем современного украинского общества. Охарактеризованы понятие режима законности и его основных принципов, реализация которых позволит повысить эффективность действия механизма правового регулирования. Определена роль превентивных мер противодействия экономическим правонарушениям.*

**Ключевые слова:** законность, принципы законности, экономические правонару-

ишения, экономические правоотношения, экономическая политика государства.

*The article deals with the question as regime legitimacy in the legal regulation of economic relations. Emphasis is on strengthening the state's role in solving the economic problems of modern Ukrainian society. The characteristic of the concept of legitimacy regime and its basic principles, the implementation of which will increase the efficiency of the mechanism of regulation. The role of preventive measures in combating economic crimes.*

**Keywords:** rule of law, principles of law, economic crimes, economic relationship, the state economic policy.

**А**ктуалізація проблем правового регулювання у сфері економічних відносин або здійснення економічної політики держави пов'язується із багатьма факторами об'єктивного або суб'єктивного походження, але передусім із гальмуванням економічного розвитку країни, загостренням кризової ситуації, яка, за словами очільників української держави, характеризується як дуже складна та навіть катастрофічна. Негативи економічного походження породжують соціально-шкідливі явища в інших сферах суспільного життя, що накладає відбиток на стан функціонування громадянського суспільства загалом. В юридичному контексті недоліки здійснення державою економічної політики виявляються у статистичних показниках криміногенної ситуації, яка, на жаль, із політичними подіями початку 2014 р. в Україні погіршилася. Проте не слід вважати, що до цього періоду все було гаразд у сфері економічних відносин, де із року в рік офіційна статистика констатувала наявність таких правопорушень, як приховування прибутків, несплата податків, шахрайство тощо.

На жаль, за останні роки зусилля корумпованої державної влади вивести економічну систему України на рівень розвинутих країн світу, наблизитися до європейських стандартів у сфері виробництва та споживання найважливіших товарів і послуг виявилися марними. Більше того, зовнішній борг української держави вже давно перевищив планку 100 млрд дол. Складається враження, що сфера економічних відносин вийшла з області державного впливу та функціонує за своїми власними законами, не підкоряючись правилам і вимогам правового регулювання, не реагуючи на запити суспільного розвитку. За таких умов реалізація економічної політики держави є неможливою, а тому потребує повернення до правового порядку, посилення режиму законності, як шляхом використання превентивних, каральних засобів, так і засобів правового стимулювання.

Отже, метою цієї статті є висвітлення найбільш оптимальних шляхів удосконалення механізму правового регулювання у сфері здійснення економічної політики української держави. Тому передбачається вирішення таких пізнавальних завдань: охарактеризувати поняття принципу законності та його роль у досягненні мети правового регулювання; розкрити взаємозв'язок законності та ефективності механізму правового регулювання економічних відносин; охарактеризувати роль превентивних заходів правового впливу у протидії економічним правопорушенням.

Методологічною основою вирішення вищезазначених завдань є методи статистики, моделювання, прогнозування, тлумачення, використання яких дозволяє виявити тенденції та закономірності правового регулювання економічних відносин, сформулювати пропозиції щодо підвищення його ефективності.

Проблеми правового регулювання економічних відносин в Україні вже не раз ставали предметом дослідження представників правознавства, які у своїх роботах торкалися питань структури і причин економічної злочинності, шляхів її попередження, ролі держави у протидії економічним правопорушенням (В. Б. Авер'янов, О. Г. Кулик, О. Є. Користін, В. В. Козлюк, В. І. Литвиненко, В. І. Сало, Ю. Е. Черкасов, Ю. С. Шемшученко).

Окрему увагу вітчизняних правників було привернуто до проблем функціонування відносин власності, інституту відповідальності у сфері господарських відносин, захисту інтересів та прав споживачів, використання господарсько-правових засобів попередження зловживань монопольною владою на ринку, правового моделювання шляхів розвитку господарського, фінансового, банківського та бюджетного законодавства, державного контролю за економічними відносинами (Л. І. Антошкіна, Є. О. Акімов, І. Г. Андрушко, А. І. Берлач, Я. В. Білінін, Н. О. Бикадьорова, Ю. А. Заїка, С. Б. Мельник, Л. Л. Нескороджена, О. А. Старицька, Я. С. Синявська, Т. О. Шкляр та ін.).

Суттєвий внесок у розробку проблематики економічного зростання України зробили також фахівці інших галузей наукового знання, чії праці стали доповненням до загальної картини економіко-правового регулювання, де предметом є сукупність особливого виду суспільних відносин, що виникають та розвиваються у зв'язку з потребами виробництва матеріальних та духовних цінностей, їх перерозподілу, обліку, споживання тощо (В. Я. Бобров, Б. В. Кульчицький, М. І. Михальченко, С. В. Околіта, П. Ю. Саух, Р. Г. Соболев).

Разом з тим постають аналогічні проблемні питання, що потребують вивчення, актуалізація яких пов'язується з політич-

ними та економічними трансформаціями в Україні, перерозподілом власності, розвитком правової системи, впливом зовнішньоекономічних чинників, загальноцивілізаційними та глобалізаційними процесами, а також зниженням ролі права, правових засобів у регулюванні економічних відносин.

Зокрема потребують додаткового осмислення та інтерпретації проблеми модернізації механізму правового регулювання, орієнтованого на нові умови господарювання, на принципи ринкової та цивілізованої економіки, на жорстку конкуренцію із світовими виробниками, на плюралізм та подальшу диференціацію економічного інтересу споживача. Крім того, додаткової уваги потребує і проблематика законності, зміцнення якої в економічній сфері передбачає не лише кроки у напрямі декриміналізації, гуманізації, демократизації, а й посилення державного контролю у цій сфері, розширення державної ролі та участі у виробничих процесах, легалізацію тіньового капіталу, удосконалення нормативної бази здійснення економічної діяльності.

На жаль, в Україні відбулося зрощення крупного капіталу з державною владою. Держава втратила контроль над процесами вироблення ВВП, темп приросту якого знизився, корупція увійшла у владні структури, для яких ідеали справедливості, законності, гласності перетворилися на гасла для прикриття власної бездіяльності. Проте сучасний світовий досвід, як вказують фахівці, дозволяє сформулювати висновок: чим більше держава відсторонюється від втручання в економіку, тим гостріше та глобальніше постануть завдання, що потребують невідкладного вирішення [1]. Тому держава змушена повертатися до вирішення економічних задач, застосовувати політичні засоби для стимулювання економічно-

го зростання, виплати зарплат, конверсії виробництва тощо.

Разом з тим інший досвід свідчить про те, що самовідстороненість так само негативно впливає на стан правопорядку й законності у країні, а відповідно й на результати здійснення економічної політики, як і надмірне втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання.

Так, 21 січня 2014 року в Давосі на засіданні Всесвітнього економічного форуму було відзначено стурбованість його учасників щодо надмірності державного регулювання господарською діяльністю. Серед країн, в яких керівники компаній особливо стурбовані надмірним державним регулюванням: Франція (88 %), Австралія (85 %), Індія (82 %), Німеччина (77 %) [2].

Отже, правове регулювання економічних відносин, державна економічна політика мають спиратися на принцип збалансованості, сутність якого полягає у виборі адекватної моделі регулювання, де гармонійно поєднуються методи централізованого та децентралізованого управління. При порушенні такого балансу господарник завжди знаходить із ситуації вихід для того, щоб вийти із області державного контролю, що в результаті призводить до тінізації економіки, створення передумов для поширення економічної злочинності.

Для економічної системи України тіньова економіка продовжує залишатися найнебезпечнішим явищем, боротьбу з яким розпочали ще у 1993 р. із прийняттям Державної програми боротьби зі злочинністю [3], у 2003 р. на загальнодержавному рівні проголосили фактором загрози національній безпеці та демократичному розвитку держави [4]. А, за підрахунками фахівців, у галузі економічної злочинності на тіньову економіку України у перші роки XXI ст. припадало 40-60 % ВВП країни [5, с. 5].

Загалом слід підкреслити, що категорія законності та правового регулювання є достатньо відпрацьованими у правознавстві як на рівні загальної теорії права, так і на рівні окремих галузевих дисциплін. Зокрема привертає увагу методологічна різноплановість використання вказаних термінів, що цілком узгоджується із визначеними вище пізнавальними завданнями. Проблема полягає не в тому, які склалися авторські підходи до розуміння змісту цих категорій, а в тому, як, використовуючи різні авторські інтерпретації, охарактеризувати загальний стан і тенденції, що склалися у сфері реалізації економічної політики держави, запропонувати заходи вдосконалення механізму правового регулювання у цій сфері, реалізація яких дозволить забезпечити режим повсякденного та стабільного виконання вимог закону.

Що ж насправді передбачає правовий режим законності, основні риси якого ми намагаємося моделювати відносно економічної сфери, на яких постулатах він ґрунтується та які фактори свідчать про його рівень?

Перш за все, слід звернутися до ідеї верховенства закону, згідно з якою закон в системі нормативно-правових актів займає вище положення. Зазначений постулат унеможливорює втручання суб'єктів відомчої нормотворчості у відносини, що регламентується виключно законом. Таким чином, унеможливаються і колізії законодавства, виключається можливість легалізації вузьковідомчого інтересу, нормативне визнання якого зводить нанівець положення законодавства. Так, Конституція України у ст. 92 визначає перелік тих відносин, що регулюються виключно законами України [6]. Цей перелік вичерпний і розширеному або звуженому тлумаченню не підлягає.

Однак ідея верховенства закону повинна працювати не тільки на стадії пра-

вотворчості, а й на стадії правореалізації, в процесі прийняття правозастосовних рішень, здійснення актів реалізації права, коли суб'єкти господарських правовідносин обирають правову підставу для своєї подальшої поведінки, орієнтуючись на норми законодавчого акта.

Наступним важливим положенням, реалізація якого також сприятиме зміцненню законності в економічній сфері, є принцип єдності розуміння закону та єдності застосування його норм. Відхилення від цього принципу проявляється, як правило, на тих стадіях правового регулювання, коли наявний спір, суспільним відносинам завдано шкоду і вони потребують відновлення в судовій інстанції.

З метою забезпечення єдності юридичної практики судами здійснюється узагальнення окремих категорій справ, на підставі чого виробляються рекомендації, роз'яснення щодо тлумачення окремих термінів, особливо тих, що мають оціночний характер, використовуються рішення Конституційного Суду України або Європейського суду з прав людини.

Так, наприклад, привертають увагу рішення Конституційного Суду України, де дається тлумачення таких економіко-правових термінів, як поняття судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі в господарському судочинстві (Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2013 від 11.07.2013 р.), поняття засад договору споживчого кредиту (Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2013 від 11.07.2013 р.), поняття особливого захисту споживача як слабкого суб'єкта економічних відносин (Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2011 от 10.11.2011 р.) [7].

Важлива роль у забезпеченні законності належить також Пленуму Верховного Суду України, який, наприклад, вимагає, щоб позовна заява, яка виникає із кредит-

них правовідносин, за формою і змістом відповідає загальним правилам, встановленим ст. 119 ЦПК, а залежно від предмета та підстави позову – вимогам, що містяться у спеціальному законодавстві (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 р.) [8].

І, як підтверджує Т. С. Подорожня, завдяки поясненню створюються умови для однозначної правозастосовчої практики. Внаслідок аналізу рішень судів усіх інстанцій Пленуми Верховного і Вищого господарського судів можуть дійти висновку, що ті чи інші поняття сприймаються неоднаково, а в деяких випадках неправильно, на підставі чого готуються відповідні роз'яснення, що цілковито відповідають думці законодавця [9, с. 114-115].

Привертає увагу також принцип невідворотності відповідальності, зміст якого націлює органи та їх уповноважених осіб не на обов'язковість покарання, а на обов'язковість фіксації та реагування на правопорушення. Тому слід наголосити й на інших сторонах міжгалузевого інституту юридичної відповідальності, завдяки якому вирішуються питання не лише карного, а й превентивного, виховного впливу, а головне – відшкодування, відновлення, компенсування, що разом характеризує функціональне призначення юридичної відповідальності. Одним із проблемних моментів реалізації принципу невідворотності юридичної відповідальності є те, що у сфері правового регулювання економічних відносин правопорушення мають високий рівень латентності, що не дозволяє окреслити реальний стан законності у цій сфері та виявити реальну кількість правопорушників. Такі правопорушення, як крадіжка, незаконне привласнення, шахрайство, хабарництво, здійснюються за умов

максимальної таємності для оточуючих, а тому їх виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності винних осіб є інколи неможливим, що не дозволяє реалізувати принцип невідворотності, вплинути на стан законності в регіоні, галузі, відомстві тощо.

У цьому контексті привертає увагу праця О. Є. Дементьєвої, де узагальнено досвід боротьби з економічною злочинністю в зарубіжних країнах. На думку цього науковця, ознаки економічної злочинності такі: здійснюються з використанням правових форм економічних відносин (тобто за формальними ознаками мають законний характер); анонімність жертв; велика відстань між жертвою та злочинцем; складність визначення персональної відповідальності; неочевидність факту скоєння злочину; високий рівень латентності тощо [10].

Саме ці характеристики свідчать про складність протидії економічній злочинності, вказують на основні причини її поширення та нездатність правоохоронних органів упереджувати і своєчасно реагувати на зазначений вид правопорушень, забезпечувати належний рівень законності та правопорядку у вказаній сфері.

Наступним принципом, реалізація якого сприятиме зміцненню законності, є принцип її співвідносності з правовою культурою суб'єктів правових відносин. Зміст цього співвідношення полягає в тому, що рівень законності в певному соціальному просторі (місто, район, область, трудовий колектив) прямо залежить від рівня правової культури суб'єктів, яким адресовано правову норму.

Найяскравішим прикладом нігілістичного ставлення до правил господарювання є здійснення шахрайства працівниками підприємства, на якому вони працюють. Так, відповідно до результатів соціологічного опитування, проведеного ком-

панією РВС, в якому взяло участь 65 підприємств, виявлено, що 45 % компаній в Україні стали жертвами економічних злочинів. На підприємствах було зафіксовано тенденцію збільшення кількості шахрайств «на робочому місці» та відповідне збільшення розмірів збитків. При цьому українська особливість виявлялася в тому, що 25 % шахрайств були виявлені випадково, а 70 % опитаних керівників компаній підтвердили, що середній менеджмент віддає перевагу наживі за рахунок свого підприємства [11]. В умовах ринкових відносин, загострення соціальної кризи вимоги до правової культури суб'єктів господарювання лише підвищуються. Це пояснюється тим, що право виявляє себе як єдиний феномен: з одного боку, воно передбачає свободу самореалізації особи, а з іншого – її відповідальність перед собою та суспільством за наслідки вільно обраних дій [12, с. 172].

Отже, сфера господарської діяльності передбачає прийняття суб'єктами господарювання на власний розсуд та власний ризик вільних рішень, а це означає, що їх прийняття та наступна реалізація мають здійснюватися відповідно до принципів законності, послідовне втілення яких дозволить забезпечити стабільність та ефективність дії законодавства в економічній сфері, створить умови для нормального функціонування механізму правового регулювання. Під законністю слід розуміти режим точного та неухильного виконання приписів чинного законодавства всіма суб'єктами права як на стадії правотворчості, так і на стадії правореалізації. Законність, як режим, ґрунтується на безумовному дотриманні принципів верховенства закону, єдності законності, невідворотності відповідальності, взаємозв'язку з культурою тощо.

Разом з тим правова база забезпечення законності у сфері господарської ді-

ральності може бути ефективною лише за умови її постійного вдосконалення відповідно до сучасних реалій економічного розвитку держави. Попередження економічних злочинів, що вчиняються співробітниками підприємства, є особливо актуальним завданням для сучасних підприємств, зокрема, для забезпечення ефективності їх діяльності, що передбачає вжиття ними всього комплексу правових та інших заходів, орієнтованих на вдосконалення механізму правового регулювання діяльності підприємств.

Як зазначалося вище, до превентивних заходів загального характеру слід відне-

сти: агітаційно-пропагандистські (орієнтовані на підвищення правової та економічної культури працівників, здійснення індивідуально-виховного впливу); правові (пов'язані з використанням засобів правового стимулювання та юридичної відповідальності, удосконаленням нормативної бази діяльності підприємств, модернізацією чинного законодавства, подоланням в ньому прогалин та колізій). Основною метою вжиття превентивних заходів є виявлення існуючих недоліків правового регулювання, зміцнення режиму законності, підвищення авторитету правових засобів впливу.

## Список використаної літератури

1. *Михальченко Н. И.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – К. : Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/ua>
3. Постанова Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. № 3325-ХІІ «Про Державну програму боротьби зі злочинністю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>
4. Послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році» від 15 квітня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua>
5. Попередження та виявлення злочинів у сфері економіки шляхом впровадження та використання захищених бланків суворого обліку : [методичні рекомендації] / [Ю. Е. Черкасов, В. І. Литвиненко, О. Г. Кулик, В. В. Козлюк ; за заг. ред. В. Д. Сущенко. – К. : НАВСУ, 2003. – 28 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
7. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua>
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30 березня 2012 р. «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
9. *Подорожня Т. С.* Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : [моногр.] / Т. С. Подорожня. – Львів : ПАІС, 2009. – 196 с.
10. *Дементьева Е. Е.* Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е. Е. Дементьева. – М., 1996. – 30 с.
11. День. – № 214. – 25 листоп. 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrrudprom.ua>
12. *Цимбалюк М. М.* Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : [моногр.] / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 288 с.